

Lectuur

Eugenie BOER-DIRKS, "Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet", *Volkskundig Bulletin* 19.1, 1993, pp. 1-35.

André Delcart, *Winterfeesten en gebak: mythen, folklore en tradities*, Antwerpen: Cyclus, 2007, 185 p.

Jean-François Mazet, *Saint Nicolas, le boucher et les trois petits enfants: biographie d'une légende*, Parijs: Harmattan, 2010.

Met dank aan

Zahava Seewald
Anne Deckers

Research

Meggy Chaidron
Céline Bultreys

Tekst

Meggy Chaidron

Grafisch ontwerp

Collin Hotermans

NL vertaling

Macha Snouckaert van Schauburg

V.U.

Marcel Vermeulen
1 Raadsplein
1070 Anderlecht

Anderlecht
1070

DE BIJZONDERE VOORWERPEN NR. 10

Oh, heilige Nicolaas, beschermheilige van... speculaas. Ditmaal nemen we speculaasvormen van de Gemeentelijke Musea van Anderlecht onder de loep.

Tijdens de herinrichting van het Begijnhof zet het Erasmushuis elke maand een bijzonder voorwerp uit de omvangrijke historische, archeologische, folkloristische en religieuze collectie van de Gemeentelijke Musea in de kijker. Deze maand tonen wij u in het Erasmushuis een speculaasvorm met een dubbele afbeelding

Wat meel, boter, kaneel en kandijnsuiker plus een oven ..., dat is alles wat je nodig hebt om speculaas te maken. Op dit koekje, gepresenteerd ter gelegenheid van het Sinterklaasfeest, staat traditiegetrouw de Sinterklaasfiguur afgebeeld of diens metgezel *Zwarte Piet*, die de opdracht heeft om de stoute kinderen te straffen. De iconografie is echter door de eeuwen heen sterk geëvolueerd. Hiervan getuigen talrijke speculaasplanken (of houten 'prenten') die voor ons bewaard zijn gebleven.

Het Sinterklaasfeest

Behalve in België wordt Sinterklaas ook nog in een groot aantal andere Europese landen gevierd, waaronder Duitsland, Zwitserland, Nederland en zelfs Rusland, maar dan weliswaar op een andere datum volgens de Juliaanse kalender (19 december). Vanaf de 11de eeuw maakte 6 december al het voorwerp uit van een liturgisch feest, maar pas in de 14de eeuw werd het een profaan feest. In 1658 schreef Jacobus Sceperus een werk met als titel *Geschenck op geseijde St. Nicolaes of Cadeau à l'occasion de la Saint-Nicolas*, gericht tegen de cultus van deze heilige en waarin met name het verloop van het feest werd beschreven. De kinderen krijgen op die dag "appelen, noten, vijgen, rozijnen, geld of koekjes met afbeeldingen, zoals het beeld van de bisschop Nicolaas", waarbij dus toen al speculaaskoeken werden gepresenteerd. Op een schilderij van Jan Steen kunnen we zien hoe een meisje op de achtergrond een speculaaspop in de vorm van Sinterklaas in haar hand vasthoudt (*Het Sint-Nicolaasfeest*, ca. 1663-1665, Rijksmuseum Amsterdam).

Manuele vervaardiging van speculaasplanken

De speculaasvormen of speculaasplanken kunnen worden vervaardigd door zowel handwerkslieden, belast met de productie van kerkstoelen als door schippers en timmerlieden, die 's winters zonder werk komen te zitten. Soms staan er initialen op deze voorwerpen, maar deze verwijzen eerder naar de bakkers die ze hebben opgekocht dan naar hun modelmakers. Deze planken kunnen soms wel een meter hoog zijn en de gebruikte houtsoorten zijn: lindenhout, beukenhout of essenhout. Deze voorwerpen vertonen zeer fijn houtsnijwerk, waarbij eerst vorm wordt gegeven aan de contour van de uit te snijden voorstelling. Daarna werkt de handwerksman aan de motieven die zich in reliëf op het koekje bevinden, waarbij de hoogste lijnen meer moeten worden uitgediept dan de andere. Het speculaas moet, na in de oven te zijn gebakken, in zijn geheel uit de speculaasvorm loskomen en daarom worden de benen van de personages en die van de paarden korter gemaakt, waardoor er minder risico bestaat dat het koekje halverwege breekt. Het beeld op het koekje vormt in feite het spiegelbeeld ten opzichte van de in de vorm uitgesneden afbeelding en juist hieraan heeft het speculaas zijn naam te danken. Het is namelijk zo dat 'spiegel' in het Latijn wordt aangeduid met de term specula. Speculaasplanken (ook wel houten 'prenten' genaamd) zijn waardevolle voorwerpen voor bakkers en ze vormen dan ook een aanzienlijke investering. De meest voorkomende onderwerpen zijn Bijbelse taferelen of taferelen uit het dagelijkse leven.

Het stuk van de Gemeentelijke musea van Anderlecht

De hier gepresenteerde speculaasplank bevat twee afbeeldingen onder elkaar. Door deze techniek kunnen er verschillende afbeeldingen op een en dezelfde plank (de zgn. rijtjesplank) worden vervaardigd, zodat er meer koekjes met minder houten planken kunnen worden gebakken. Het eerste tafereel toont Adam en Eva onder de Boom der Kennis. Dit onderwerp komt vrij zelden voor, evenals het tweede onderwerp dat *Zwarte Piet* te paard voorstelt, met een roede in zijn hand die als zweepje moet dienen. Dit personage draagt een lange pofbroek, een baret, een gilet en een geplooid molensteenkraag, wat de typische kledij is van een page uit de 16de eeuw. In 1850 werd deze iconografie voor het eerst opgenomen in het boek *St. Nikolaas en zijn knecht* van Jan Schenkman en de verschillende fysieke kenmerken die hij hierin heeft opgenomen, zijn op latere afbeeldingen terug te vinden. Dit wijst erop dat deze speculaasplank waarschijnlijk dateert uit het einde van de 19de eeuw. Afbeeldingen van *Zwarte Piet* te paard of van *Adam en Eva* op een voorwerp zoals een speculaasplank, zijn eerder zeldzaam te noemen, maar ze leren ons wat meer over de traditionele iconografie in onze regio's.

Speculaasplank

Speculaasplank met twee afbeeldingen. De eerste stelt Adam en Eva voor onder de Boom der Kennis en de tweede *Zwarte Piet* te paard.

België, 1850-1900

Hout

31,5 x 12 cm

Inv. BEG 6220-21